

ВІСНИКІВСЬКА РЕЦЕПЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Людмила Супрун. Вісниківська рецепція польської мовної ментальності.

Стаття присвячена дослідженню вісниківської рецепції польської мовної ментальності. З'ясовано, що основне завдання комунікації І. Франко бачив у модернізації мовної ментальності комунікативів. Проблему європеїзації української мовної ментальності головний редактор "Літературно-Наукового Вісника" (1898-1906) намагався розв'язати шляхом актуалізації, окрім інших, латинських менталем у продукованому дискурсі.

Ключові слова: Іван Франко, мовна ментальність, часопис "Літературно-Науковий Вісник", європеїзація, польські менталеми.

Людмила Супрун. Вестниковская рецепция польской языковой ментальности.

Статья посвящена исследованию вестниковской рецепции польской языковой ментальности. Выяснено, что основное задание коммуникации И. Франко видел в модернизации языковой ментальности коммуникаторов. Проблему европеизации украинской языковой ментальности главный редактор "Литературно-Научного Вестника" (1898-1906) пытался решить путем актуализации определенных, в частности латинских, менталем в продуцированном дискурсе.

Ключевые слова: Иван Франко, языковая ментальность, журнал "Литературно-Научный Вестник", европеизация, польские менталемы.

Lyudmila Suprun. Herald's reception of the Polish language mentality.

The article is dedicated to the studying of Herald's reception of the Polish language mentality. It had been found that the main task of the communication Ivan Franko recognizes as modernization of the language mentality of communicators. The problem of Europeanization of Ukrainian language mentality the chief editor "Literary and Scientific Herald" (1898-1906), tried to solve by updating, among others, Latin mentalems produced in discourse.

Key words: Ivan Franko, language mentality, the journal "Literary and Scientific Herald", Europeanization, Polish mentalemas.

Маючи європейську (у широкому значенні слова) мовну ментальність, Іван Франко, головний редактор „Літературно-Наукового Вісника” (1898–1906), намагався силою публіцистичного слова долучити співвітчизників до культурних, інтелектуальних надбань світової громадськості. „...І. Франко ставив перед собою двоєдине завдання: ввести Україну в світ, показати світові багатство української культури; прилучити своїх земляків до багатств, що їх вивирнула світова культура” [3, с. 234].

Особливі надії Іван Франко покладав на європеїзацію української мовної ментальності. Зрушення в ній повинні були здійснитися у процесі рецепції іншомовних джерел, контекстуальних та інтертекстуальних парадигм. „Украплені” у вісниківські дискурси комунікаційні одиниці польської, російської, німецької, латинської, французької, італійської мов позиціонуються як автохтонні менталеми, тобто вербальні носії національної ідентичності [Див. про це детально: 10]. Мету пропонованої статті становить дослідження вісниківської рецепції польської мовної ментальності.

Беручи до уваги, що у формуванні мовної ментальності визначальну роль відіграють соціокультурні детермінанти, ми усвідомлюємо: Іван Франко міг ефективно впливати на розум, волю і почуття читачів „Літературно-Наукового Вісника” ще й завдяки тому, що його мовна ментальність абсорбувала найкращі менталеми польської мовної ментальності. Схиляємось до такого висновку не тому, що польська мовна ментальність якась надзвичайна, особливо позитивна. У долі української публіцистики вона загалом відіграла не найкращу роль, пор.: „Публіцистичний стиль – це стиль суспільної комунікації, громадського життя, звідки українська мова витіснялася польською, російською та іншою владою” [6, с. 268]. Проте ми не можемо не визнати роль конструктивних менталем польської мовної ментальності у процесі європеїзації мовної ментальності вісниківських адресатів-українців.

Зауважмо також, що І. Франко навряд чи зміг би так глибоко осягнути специфіку польської мовної ментальності поляків, якби він обмежився вивченням їхньої мови лише „для душі”. Майбутній головний редактор ЛНВ працював у польській пресі досить довгий період часу, від 1878 р. до 1897 р. „У польському політичному середовищі, – пише Орест Дорофтей, – І. Франко знайшов те, що було відсутнє в українському галицькому політикумі: більшу гостроту ідейної

боротьби, свободу суджень, журналістську конкретику оцінок суспільної ситуації” [5, с. 5]. Він активно дописував до демократичних варшавських часописів „Prawda”, „Głos”, „Wisła”, „Przegląd Tygodniowy”, „Atheneum”, „Kurjer Warszawski”, збагачуючи українську журналістику інтелектуальним та ідейним польським дискурсом.

Формуючи громадську думку засобами рідної мови, вісниківський редактор не забував про значний мобілізаційний потенціал польської мови. Його мати була польського походження – з Кульчицьких, із ходячкової шляхти. Після її ранньої смерті вихованням Івася активно займалась бабуся з боку матері. Тому мовна ментальність поляків не була для Франка явищем здобутим, він отримав її від матері, а потім осмислив у товаристві бабусі й матиного брата Павла Кульчицького.

Напевно, з уст матері, бабусі чи дядька І. Франко вперше почув ті польські прислів'я і приказки, які згодом прикрасили його вісниківський виклад: *Ta й тут справджує ся польска приповідка: „Większa jest dobroć Boska, niż zawziętość ludzka”* (“Більша доброта Божа, ніж наполегливість людська” – Л.С.) (Ів. Фр., 3 ост.д.:115); *Так і хотілось у таких разях, парафражуючи звісну мазурську поговорку, скрикнути: Pan Bóg łaskaw na Rusiny* (Господь Бог милостивий до русинів – Л.С.) (Ів. Фр., 3 ост.д.:67); *Від нас обопільно, Поляків і Українців... буде залежати не те, щоб та боротьба щезла, закінчила ся якимось бенкетом та “staropolskim kochajmy się”* (“старопольським кохаймося” – Л.С.)... (Ів. Фр., Р.-п.зг.:159-160); *...Шевченко доходить до думки, що все таки ті Ляхи – добрі люди і жити з ними на волі – wolni z wolnymi, równi z równymi* (вільні з вільними, рівні з рівними – Л.С.) – *було-б дуже гарно* (Ів. Фр., Ш.л.:5) тощо.

Утім, як і в кожній ментальності, у польській теж є свої „слабкі місця”, особливо вони виразнюються в ситуації міжнаціональних взаємин, як-от українсько-польських. Проф. Возняк М., порівнюючи характер українця, поляка і москаля, помітив такі особливості польської ментальності: „В Поляків вразливість велика і через те кождий Поляк без лихої думки силуєсь показати себе кращим, ніж він є і хоче звернути на себе увагу всіх. ...Поляк навіть в лайці не забуває повеличати себе самого. ...Поляки, се прихильники аристократизму і ціла їх суспільність аристократична – панська. Їх вічним змаганєм є панувати над другими. ...Поляк відзначає ся релігійною нетерпимостию до иншої віри, ненавидить її. Він в ім'я віри готовий жорстоко гнобити другого, що з ним незгідний” [2, с. 23–27]. Зазначені менталемами, зрозуміло, перешкоджають конструктивному міжнаціональному спілкуванню, наслідки чого знаходять відображення в дискурсі „Літературно-Наукового Вісника”.

На цей параметр вісниківської публіцистики вказує О. Сербенська: „Виразну соціальну функцію мають польськомовні варваризми, допомагаючи авторові влучно і образно розкрити політичну дискримінацію трудящих в Австро-Угорщині... Це переважно вислови, взяті з виступів шляхетського чиновництва, реакційної польської преси...” [8, с. 217]. Такі маркери польської мовної ментальності експлікуються у вісниківському дискурсі не автономно, а з обов'язковим супроводом інтерпретанта, категорії, яку застосував до теорії інтертекстуальності Мішель Ріффатер, запозичивши термін у Пірса [див.: 12]. „...Інтерпретант – це сукупність чинників, яка визначає в новому контексті ставлення до запозиченого тексту...” [11, с. 296].

Дослідники зауважують, що ступінь вияву інтерпретанта буває різним. Аналіз Франкового дискурсу дає нам підстави говорити про максимальну відкритість позиції публіциста. Його інтерпретант представлений експліцитно й розлого. Це, на наш погляд, зумовлено самою специфікою журналістських творів, основне призначення яких полягає у формуванні громадської думки. Пор.: *Адже-ж репрезентанти польського демократичного міщанства і селянства сидять у „Kole polskiem”* („Польському колі” – Л.С.) *у Відні, хоч бачуть добре, що вони в ньому прихвостні і поневолі роблять себе слугами його антидемократичної політики – а все те лише в ім'я „solidarności narodowej”* (“народної солідарності” – Л.С.), *якої мета в першій лінії не допустити в Галичині до зміни „narodowego stanu posiadania”* („народної власності” – Л.С.), *тобто до трошка успішнішого розвитку Русинів* (Ів. Фр., Р.-п.зг.:165-166); *Вже й за часів Драгоманова лунав, а тепер з боку wszepolaków (всеполяків – Л.С.) раз-у-раз лунає оклик, що на Україні живе не жаден народ, а простий етнографічний матеріал...* (Ів. Фр., С.п.:240); *Польська преса, що попередила те віче кпинами і погрозами „policzmy was!”* („порахуємо вас!” – Л.С.) *по вічу казила ся в лютости* (Ів. Фр., 3 ост.д.:51); *Натомісь тих (священників – Л.С.) із першої категорії, тих „porządnych”* („бажаних” – Л.С.) *маємо спору пачку...* (Ів. Фр., С.акц.:8) та ін.

Як бачимо, маркери польської мовної ментальності орнаментовані в „Літературно-Науковому Вістнику” такими Франковими інтерпретантами, що залишають у читача ЛНВ не найкраще враження. Це не випадковість: соціокультурні фактори зламу XIX і XX ст. актуалізували в мовній ментальності поляків концептуальні шпилі, які пригнічували національні інтереси українців. Ярослав Грицак щодо цього пише: „Втіленням цивілізаційної відсталості був кожен із головних автохтонних акторів галицької сцени: малоземельні й здебільшого неграмотні русько-українські та польські селяни;.. дрібна шляхта й великі польські землевласники” [4, с. 28].

Справа ускладнилась ще й особистими обставинами І. Франка. Ніхто з українських діячів, які прагнули налагодити культурний діалог між поляками й українцями, не досяг такого, як він, рівня взаєморозуміння. Проте в 1893–1897 рр. відбулась стрімка ідейно-світоглядна еволюція Франка. Він переосмислив субстанційні засади своєї попередньої діяльності. 1897 року написана стаття „Поет зради”, яка стала результатом світоглядної еволюції І. Франка у польському питанні й засвідчила його інтерес до правих політичних ідей та філософії ірраціоналізму [1, с. 22]. О. Дорофтей розглядає цю статтю в контексті політичної, а не естетичної, як прийнято, полеміки Франка з польською громадою. На думку дослідника, логіка публіциста „...відображала ситуацію міжнародного протистояння в Галичині, за якої поляки відчували загрозу своїм інтересам домінуючої нації з боку щораз мобільнішого українського руху і почали наступально діяти проти нього на всіх рівнях – від державної політики до народної освіти” [5, с. 8].

Критична оцінка польсько-українських стосунків переважає й у редактованому І. Франком „Літературно-Науковому Вістнику”, роботу над яким він почав уже після виходу з редакції „Кур’єра Львівського”. Наведімо для прикладу фрагменти дискурсу, інкрустовані прецедентними текстами – вербальними носіями польської ментальності: *Польська преса устами одного з найвидніших своїх публіцистів проголошує супротив Русинів девізу „Pal go w łeb maczuga, niech się nie męczy długo”* („Удар його по голові, дубино, нехай не мучиться довго” – Л.С.). *Той сам публіцист, Генрик Ясеньський із Раштовець, признає ся прилюдно: „gdybym był prokuratorem, to bym wszystkie pisma ruskie konfiskował raz za razem, a potem da capo al fine”* („якби я був прокурором, то конфіскував би усі руські (російські) листи знову і знову, а потім da capo al fine (італ. „з початку до кінця”) – Л. С.) (Ів. Фр., 3 ост.д.:11).

Польські газети та журнали І. Франко використовував як трибуну для ознайомлення світової громадськості з Україною. Його журналістська діяльність була підпорядкована єдиній меті – утвердити у світі українську націю як повноцінну й повноправну серед інших націй. „Найкращий час свого дозрілого віку, – розмірковує В. Сімович, – віддав він польській публіцистиці. Список його творів, що його видали 1898 р., аж кишить, аж роїться від польських статей, розвідок, оповідань з тих часів. Українських між ними розмірно мало” [9, с. 166]. І коли І. Франко перестав працювати в редакціях польських періодичних видань, він не покинув польську публіцистику. Ті проблеми, що актуалізувалися на її сторінках, знаходили відгук у „Літературно-Науковому Вістнику”: *В початку 1905 р. почав у Кракові виходити за гроші декого з українських Поляків місячник „Świat słowiański”* („Слов’янський світ” – Л. С.)... *Аж у 11 книжці Świata słow. бачимо на чільнім місці статтю редактора д. Фелікса Конечного п.з. Czy będzie sąd?* (Чи буде суд? – Л. С.) *зложеною з двох частин: Artykuł ruski* (Стаття руська – Л. С.), *се переклад відомої статі С. Єфремова “Чи буде суд?” друкованої в „Кіевскихъ Откликахъ”, і Artykuł polski* (Стаття польська – Л. С.) *самого редактора, який повертає думку Єфремова в иньший бік, ніж її направив автор, звертає на польсько-українські відносини, висловлює різні бажання та ради і кінчить запевненєм: Będzie sąd, ale on może też być nad nami, jeżeli przywołani przez wielką chwilę dziejową nie będziemy mogli z podniesionem czołem powiedzieć: Jesteśmy!*” (Буде суд, але він може бути також над нами, якщо, закликані великою дієюю хвилею, не зможемо з піднесенем чолом сказати: “Ми є!” – Л.С.) (Ів. Фр., Р.-п.зг.:152). Як бачимо, головний редактор ЛНВ знову використовує пропагандивні можливості впливовішої на міжнародному форумі преси „з огляду на саму тему” (Ів. Фр., Р.-п.зг.:153), порушену в ній.

Стаття „Русько-польська згода і українсько-польське братанє” особливо примітна тим, що в її основі лежить наскрізний діалог між І. Франком та польським публіцистом, редактором місячника „Świat słowiański” Феліксом Конечним. Можливість діалогу, на наш погляд, зумовлена відмінностями між двома ментальними світами, двома типами мовної ментальності. Польський журналіст підшукував нагоду “для прокладення стежки новому збратанню і здруженню Поляків з

Українцями” (Ів. Фр., Р.-п.зг.:152). Однак зміг внести в цю справу, за словами І. Франка, „занадто мало ясного і конкретного” (Ів. Фр., Р.-п.зг.:152).

Архітектоніка дискурсу являє собою позиціоновані парами репліки-стимули і репліки-реакції, як-от: *Автор починає побожним зітханєм над зруйнованєм Польщі, „tego państwa, które było niegdyś najlepszą w całej Europie ostoją swobód obywatelskich” („тієї держави, яка була колись найкращим у всій Європі оплотом громадянських свобод” – Л. С.) (в перекладі на нашу мову: шляхецької самоволі), та над конституцією 3-го мая, яка на думку автора „przez najprostszą konsekwencję musiałaby sprowadzić rewizję całego stosunku Polski do Rusi” („через найпростішу консеквенцію (послідовність) мусила би провести ревізію ставлення Польщі до Русі” – Л.С.), хоч фактично для такої консеквенції не давала ніякої підстави. „Znaleźliśmy się we wspólnej niewoli” (“Ми опинились у спільній неволі” – Л. С.) – каже автор і спішиє зараз додати: od wspólności losów dziejowych żadna moc uwolnić nas nie zdolna. Chwila jest ważną i wielką naszą odpowiedzialność, a historia znów kiedyś powie, że odpowiedzialność w s p ó l n a i w z a j e m n a* (Від спільної долі не може нас звільнити жодна сила. Хвиля є важливою і наша велика відповідальність, а історія колись знову скаже, що відповідальність є спільною і взаємною – Л. С.). *По остатніх, автором підкреслених словах слід би надіятися ближшого пояснення тої одвічальності: за що і в якій мірі маємо одвічати? Значить: хто і в якій мірі причинився до теперішнього сумного стану? Постановленє сього питання і ясна, повна відповідь на нього, се ж очевидно перша основа для всякої дальшої акції. На жаль автор зараз же скручує з сеї стежки і забігає в хащі високої політики...* (Ів. Фр., Р.-п.зг.:153) і т.д. Виклад публіциста контамінується з мовленням його опонента, „...авторський елемент несе суб’єктивно забарвлену реакцію на пряму мову противника, містить оціночну інтерпретацію його слів, які завдяки цьому сатирично переосмислюються і паралізуються” [7, с. 87].

Діалог виявляє контрарні позиції публіцистів, зумовлені їх націєцентричними мовними ментальностями. Концепт „нація” домінує і в мовній ментальності І. Франка, й у мовній ментальності Ф. Конечного. Проте в кожного з них своя нація: у першого – українська, а у другого – польська. Кожен із журналістів підпорядковує свій дискурс життєвим інтересам рідної нації. З огляду на те, що польська нація посідала панівне становище, а українська – підлегле, їхнім культурним діячам важко було знайти спільну мову. Тому відповіддю на заклики Фелікса Конечного стала недвозначна репліка Івана Франка: *Горе тому, хто по стільких досвідах, від 1648 до 1905 р. сьміє ще приходити до нас із самим голим, хоч і горячим словом! Він або сам не знає, що робить, сам себе дурить, або нас має за дурнів* (Ів. Фр., Р.-п.зг.:159).

Франко-журналіст творив новаторську модель національного розвитку у взаємодії з європейським світом. Однак часто така взаємодія виявлялась односторонньою, про що публіцист пише в аналізованій статті: *Де хоч один із польських публіцистів, письменників, істориків, що знав би докладно руське національне житє, руське письменство, руську історію й історіографію, руські організації просвітні, економічні та політичні?.. Де статі, студії, критики в польській біжущій пресі про руські справи, книжки, праці – коли не числити тих, що написані самими Русинами?* (Ів. Фр., Р.-п.зг.:162).

Показово, що публіцист окреслює актуальну ситуацію за допомогою риторичних питань, безсумнівно, адресованих польській аудиторії в особі Фелікса Конечного. Їхнє призначення – модифікація, трансформація польських менталем. Процеси модернізації мовної ментальності поляків у напрямі загальноєвропейського контексту, на думку редактора ЛНВ, виявилися недостатніми, головний показник чого – інтелектуальний рівень етносу, особливо його інформаційної еліти (письменників, науковців, публіцистів). Позиціонування нею польського етносу у світовому інформаційному просторі далеко від європейських принципів демократії, гуманності, свободи. Причому польська мовна ментальність тут поступається навіть українській, „адже-ж, – зауважує І. Франко, – беручи на увагу пропорцію з нашою вбогою літературою і дуже ще примітивною пресою у нас подибле таки більше звісток про польське не лише політичне, але й духове житє” (Ів. Фр., Р.-п.зг.:162).

Таким чином, komponуючи вісниківський універсум, Іван Франко не обмежувався врахуванням специфіки мовної ментальності комунікатив. Основну місію комунікації він бачив у модернізації цієї ментальності. Проблему європеїзації української мовної ментальності головний редактор ЛНВісника львівського періоду намагався розв’язати шляхом актуалізації, окрім інших,

польських менталем у продукованому дискурсі. Польська мовна ментальність постає в „Літературно-Науковому Віснику” як така, що, незважаючи на конструктивність своїх менталем, певною мірою потребує транспонування на новий рівень концептуалізації. Спрямованню свідомості поляків у напрямку ментальних зрушень підпорядковані інтенції Івана Франка в його публіцистичних статтях, присвячених польсько-українським взаєминам.

Література

1. Баган О. Між раціоналізмом і християнізмом (до проблеми світоглядної еволюції Івана Франка) // Франкознавчі студії. – Дрогобич: Вимір, 2002. – Вип. 2. – С.5-22.
2. Возняк М. Наша рідна мова. Географія України. Характер українця, поляка і москаля / проф. М. Возняк. – Вінніпег: Українська видавнича спілка, 1917. – 31 с.
3. Гольберг М. Дрогобич подарував мені Франка (спогади і роздуми) / Марк Гольберг // Франкознавчі студії: збірник наукових праць / ред. кол. Є. Пшеничний (голов. ред.), А. Войтюк, В. Винницький та ін. – Дрогобич: Вимір, 2001. – Вип. перший. – С.222-243.
4. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886) / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2006. – 632 с.
5. Дорофтей О.О. Концепція польськомовної та німецькомовної публіцистики і літературної критики Івана Франка: жанрово-стильові особливості: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література / Дорофтей Орест Олексійович. – Кіровоград, 2006. – 20 с.
6. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови: підручник для філол. фак. ун-тів. – 3-є вид., доп. і перероб. / А.П. Коваль. – К.: Вища школа, 1987. – 351 с.
7. Курганський І.П. Майстерність Франка-публіциста / І.П. Курганський. – Львів: Вид. об'єднання “Вища школа”, 1974. – 148 с.
8. Сербенська О.А. Мовний світ Івана Франка (Статті, роздуми, матеріали): монографія / О.А. Сербенська. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім Івана Франка, 2006. – 372 с.
9. Сімович В. Іван Франко // Франкіана Василя Сімовича / упоряд., передмова та приміт. М. Білоус і З. Терлака. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 36–104.
10. Супрун Л.В. Мовноментальні особливості комунікаційної системи «Літературно-Наукового Вісника»: монографія / Л.В. Супрун. – Вінниця: Вінницька обласна друкарня, 2012. – 507 с.
11. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / упоряд. Б. Бакули; за заг. ред. В. Моренця; пер. з польськ. С. Яковенка. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. – 531 с.
12. Riffaterre M. Sémiotique intertextuelle: l'interprétant / Michael Riffaterre // Revue d'Esthétique. – 1979. – Nr 1-2. – P.128–150.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Ів. Фр., 3 ост.д. – Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. / Іван Франко // ЛНВ. – 1901. – Річник ІV. – Том XV. – Книжка VII. – С.1-19; Книжка VIII. – С.48-67; Книжка IX. – С.112-132.
- Ів. Фр., Р.-п.зг. – Франко І. Русько-польська згода і українсько-польське братанє / Іван Франко // ЛНВ. – 1906. – Річник IX. – Том XXXIII. – Книжка I. – С.152-166.
- Ів. Фр., С.акц. – Франко І. Соціальна акція, соціальне питанє і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм митроп. А. Шептицького “О квестії соціальній” / Іван Франко // ЛНВ. – 1904. – Річник VII. – Том XXVIII. – Книжка X. – С.1-23.
- Ів. Фр., С.п. – Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова / Іван Франко // ЛНВ. – 1906. – Річник IX. – Том XXXV. – Книжка VIII. – С.226-240.
- Ів. Фр., III.л. – Франко І. Шевченко – Ляхам. Промова на вечерниціх у 43 роковини смерті Шевченка у Львові д. 15 марта 1904 / Іван Франко // ЛНВ. – 1904. – Річник VII. – Том XXVI. – Книжка V. – С.1-11.